

Secâvendî'nin 'Aynü'l-me'ânî Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu

Yahya Balcı | 0000-0001-8725-7391 | balciyahya41@gmail.com

Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Artvin, Türkiye

ROR ID: 02wcpmn42

Öz

Kıraat farklılıkları, birçok ilim dalı için ilgi odağı olmuştur. Zira söz konusu farklılıklar, kimi zaman kelime veya âyetlerin anlamına genişlik kazandırırken kimi zaman da anlaşılması zor ve kapalı olan bölümlerin anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca kıraat farklılıkları, itikâdî ve fikhî hükümlerin dayanağı olmanın yanında dilsel konularda da başvurulmuş bir unsur olmuştur. Bazı müfessirler sadece sahih kıraatlerden bazıları ise hem sahih hem de şâz kıraatlerden faydalanmıştır. Kıraat ihtilaflarını sahih-şâz ayırımı gözetmeksizin dikkate alan müfessirler arasında Secâvendî de (öl. 560/1165) bulunmaktadır. O, Kur'an-ı Kerim'in tamamını kapsayan ve birçok hususa değindiği 'Aynü'l-me'ânî fî tefsiri's-seb'i'l-mesânî isimli tefsirinde kıraat farklılıklarını da farklı açılardan değerlendirmiştir. Bu makale, ismi geçen tefsirdeki kıraat ihtilaflarının incelendiği ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Özellikle kıraat ilmi ve Kur'an'daki vakf yerlerine dair yaptığı kapsamlı çalışmalarıyla tanınan Secâvendî, kıraat farklılıklarına da sıkça yer verdiği 'Aynü'l-me'ânî adlı tefsirinde, zaman zaman vakf ve ibtidâ konularına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu araştırma, ilgili tefsirde müfessirin kıraatlere yönelik tutumunu, kıraat farklılıklarını yorumlama yöntemini ve eserde vakf ile ibtidâya dair yer verilen bilgileri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu hedefler doğrultusunda eserdeki veriler taranmış, analiz edilmiş ve bazı konularda hem müellife hem de başka âlimlere ait diğer eserlerle karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda, Secâvendî'nin hem sahih hem de şâz birçok kıraat farklılığını çeşitli gerekçelerle aktardığı, bu ihtilafları kurrâya nispet ederek sunmaya özen gösterdiği, kıraatlerin i'râb yönlerini ve lehçe temelli okuyuşları ele aldığı, yer yer ise vakf ve ibtidâya dair değerlendirmelerde bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kıraat, Tefsir, Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, Sahih-Şâz.

Atıf Bilgisi

Balcı, Yahya. "Secâvendî'nin 'Aynü'l-me'ânî Adlı Tefsirinde Kıraat Olgusu". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 695-725. <https://doi.org/10.61272/duid.1735634>

Geliş Tarihi	05.07.2025
Kabul Tarihi	22.11.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Phenomenon of Qiraat in Sajāwandī's Tafsir '*Ayn al-ma'ānī*

Yahya Balcı | 0000-0001-8725-7391 | balciyahya41@gmail.com

Artvin Çoruh University, Faculty of Theology, Department of Qur'an Reading and Qiraat,
Artvin, Türkiye

ROR ID: 02wcpmn42

Abstract

Qiraat differences have been the center of interest for many branches of science. This is because these differences sometimes broadened the meaning of words or verses, and sometimes made it possible to understand difficult and obscure passages. In addition to being the basis of theological and jurisprudential rulings, Qiraat differences have also been a factor in linguistic matters. Some commentators made use of only the authentic qiraat, while others made use of both authentic and shāz qiraat. Sajāwandī (d. 560/1165) was among the commentators who took into account the differences of qiraat without distinguishing between sahih and shāz. In his tafsir '*Ayn al-ma'ānī fī tafsīr al-sab'i al-masānī*', which covers the entire Qur'an and touches upon many issues, he also evaluated the differences of qiraat from different angles. This article is the first study to examine the differences in qiraat mentioned in the commentary. Secāvendī, known especially for his comprehensive studies on the science of recitation and the stopping points in the Qur'an, has also frequently addressed differences in recitation in his exegesis titled '*Ayn al-ma'ānī*', occasionally offering assessments on the topics of stopping and starting. This study aims to examine the commentator's attitude toward recitations in the relevant commentary, the method of interpreting qiraat differences, and the information provided in the work regarding waqf and ibtidā. In line with these objectives, the data in the work has been scanned, analyzed, and compared with other works by both the author and other scholars on certain topics. The research revealed that Secāwandī conveyed numerous authentic and unusual variations in qiraat for various reasons, took care to present these differences by attributing them to the Qur'ā'ā', addressed the i'rāb aspects of the qiraat and dialect-based readings, and occasionally made assessments regarding waqf and ibtidā.

Keywords

Qiraat, Tafsir, Sajāwandī, '*Ayn al-ma'ānī*', Sahih-Shāz.

Citation

Balcı, Yahya. "The Phenomenon of Kıraat in Sajāwandī's Tafsir 'Ayn al-ma'ānī". *Düzce Divinity Journal* 9/2 (December 2025), 695-725. <https://doi.org/10.61272/duid.1735634>

Date of Submission	05.07.2025
Date of Acceptance	22.11.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Kur'ân kelimelerindeki okuyuş farklılıklarını konu alan kıraat ilminin, Kur'ân'ın anlaşılması açısından büyük bir önemi haiz olduğu ve bu sebeple de tefsir ilmi ile aralarında çok yakın bir ilişkinin olduğu müsellemidir. Kıraat farklılıklarıyla ortaya çıkan vecihler sebebiyle, Kur'ân-ı Kerim belâgat ve icaz yönünden zirveye çıkmıştır. Böylelikle her kıraat bir âyet mertebesine ulaşmış aynı kelimededen farklı anlamlar elde edilebilmiştir. Kıraat ihtilafları, bazen anlamı kapalı olan lafızların anlaşılmasına kimi zaman da kelâmî ve fikhî hükümlerin istinbâtına imkân sunmuştur.¹ Bu öneminden dolayı neredeyse müfessirlerin hepsi telif ettikleri tefsirlerinde az veya çok, bazen sadece sahih bazen de sahih ve şâz kıraatlere başvurmuş ve kıraat farklılıklarından yararlanmıştır. Secâvendî de (öl. 560/1165) '*Aynü'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'i'l-mesânî* olarak bilinen tefsirinde² kıraat ihtilaflarından istifade etmiştir.³ Bu makalede, ismi geçen eser kıraat farklılıkları yönüyle incelenmiştir. Yapılan araştırma neticesinde tefsirdeki kıraat farklılıklarının bir araştırmaya konu olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu makale, '*Aynü'l-me'ânî* adlı tefsirde geçen kıraatleri ele alan ilk çalışma olacaktır. Müellif ve diğer eserlerine dair özellikle de vakf ve ibtidâ konusundaki eser ve görüşleri hakkında çok sayıda çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Ancak söz konusu çalışmalarla bu makalenin odak noktaları ve konuları birbirinden farklıdır. Bahsi geçen araştırmaların konusu, büyük oranda müellifin vakf ve ibtidâ sistemi ile aynı konudaki diğer eserlerle mukayesesidir. Burada ise konunun merkezinde kıraat ihtilafları bulunmakta olup vakf ve ibtidâ konusuna sadece temel kaynak olan tefsirdeki birkaç örnek vesilesiyle kısaca değinilmektedir. Bu sebeple mezkûr çalışmaların metinde tek tek zikredilerek içeriklerinin detaylandırılması yerine dipnotta ilgili çalışmalara işaret edilmesi çalışma sınırları açısından daha uygun görülmüştür.⁴ Bunun yanı

¹ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001), 97; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 138-139; İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 118.

² Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 2/1182.

³ Müfessir ve tefsiri hakkında bilgi için bk. Yusuf Ziya Kurtuluş, "Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2025), 178-180.

⁴ İlgili çalışmalardan bazıları şunlardır: Muhammed Ersöz, "Vakf-ı Murâkabe ve Kur'an'ı Anlamaya Etkileri (Secâvendî'nin İlelül'l-Vukûf Adlı Eserindeki Açıklamalar Özelinde)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 159-186; Muhammed Coşkun, *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler

sıra mezkûr tefsir üzerine bir tez çalışmasının olduğu görülmektedir.⁵ Söz konusu çalışmada farklı açılardan tefsirin özellikleri incelenirken “Kıraat İlmi Açısından Özelliği” başlığı altında nakledilen birkaç kıraat örneği zikredilmiştir.⁶ Bu çalışmada ise kıraat ilminde tanınan, kendisinden “kurrâ” ve “mukrî” diye bahsedilen,⁷ günümüzde basımı yapılan mushafların çoğunluğunun kendisi tarafından belirlenen vakf yerlerini gösteren işaretlerle basıldığı⁸ Secâvendî tarafından kaleme alınan, kıraat farklılıkları yanında bazen vakf ve ibtidâ konularına da değindiği 'Aynü'l-me'ânî adlı tefsir, işaret edilen yönleriyle çalışılmıştır. Böylelikle alana katkı sunulması ve eser üzerine yapılacak yeni araştırmalara yardımcı olunması hedeflenmektedir. Çalışmada

Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Mustafa Karagöz, “Vakf-ı Câizin Mahiyeti - Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Ayetlerin Manası Çerçevesinde-”, *Bilimname* 2018/35 (2018), 319-360; Muhammed Şükrü Düzcan, *Secâvendî ile Hebtî'nin Vakf İhtilafları (Vakf-ı Lâzım, Vakf-ı Lâ Yecûz ve Kif Durakları Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Souleymane Ouedraogo, *Vakf-ı Lâzım ve Vakf-ı Kabûhleri Bilmenin Kuran Tefsirine Etkisi - İmam Secâvendî'nin el-Vakf ve'l-İbtidâ' Adlı Kitabı Örneği -* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammed Coşkun, “Mushaf Basımına Yansıyan Uygulama Farklılıkları Çerçevesinde Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Değerlendirilmesi (Vakf-ı Lâ (ل) Örneği)”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 717-778; Mehmet Kara, “Vakf-ı Lâzım ile İlgili Tespit ve Tahliller”, *Kilitbahir* 18 (2021), 5-35; Recep Koyuncu, *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ -Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılması Bağlamında-* (İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2022); Hasan Bulut, “Secâvendî'ye Göre Kur'ân'daki Vakf-ı Lâzım Remizlerinde Vasl Yapmanın Anlama Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 120-135; Kenan Aklan, *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidâya Etkisi Secavendî ve Üşmûnî Örneği* (Ankara: İlâhiyât, 2023); Yakup Uzun, “Secâvendî'nin İlelü'l-Vukûf İsimli Eserinin Türkiye'de Basılan Mushaflara Yansımayan Vakf Remizleri”, *Bilimname* 53 (2025), 543-602; Mehmet Kara, “Vakf Alameti Tercihi Üzerinden Secâvendî'nin İşaret Ettiği Fıkî ve Kelâmî Mülâhazalar: en-Nisâ 4/101 ve el-Kasas 28/68 Âyetleri Örneğinde İzahlar”, *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 20 (2025), 253-272.

⁵ Şahin Nas, *İbn Tayfur es-Secâvendî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

⁶ Nas, *İbn Tayfur es-Secâvendî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 89-92.

⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 12/206.

⁸ Veli Kayhan, “Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İcâm ve Sonrası”, *Bilimname* 12/1 (2007), 125, 136; Tayyar Altıkulaç, “Secâvendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/268; Mehmet Kara, *Mushaflarda Alametler (Türkiye Örneği)* (Ankara: İlâhiyât, 2023), 39; Uzun, “Secâvendî'nin İlelü'l-Vukûf İsimli Eserinin Türkiye'de Basılan Mushaflara Yansımayan Vakf Remizleri”, 547.

nitel araştırma ve tümevarım yönteminden faydalanılacaktır. Bu doğrultuda ana kaynak olan tefsirdeki kıraat farklılıkları tespit ve tahlil edilecek, kimi zaman müellife ve diğer âlimlere ait başka eserlerden de istifade edilecektir.

Makalede, müfessirin kıraat farklılıklarını nakletme yöntemi ele alınacak, kıraatleri kullanma metodu bağlamında manasını açıkladığı kıraatlere, yalnızca ihtilafı belirttiği kıraatlere, hükümlere etkisini ve i'râbını açıkladığı kıraatler ile istidlâlde bulunduğu ve telaffuz farklılıklarına değindiği kıraat ihtilaflarına çalışma sınırları ve konu bütünlüğü ölçüsünde örnekler verilecektir. Tefsirde kıraatlerine yer verdiği kişiler tespit edilecektir. Son olarak vakf ve ibtidâ konusunda müstakil kaynak eserler telif eden müellifin, tefsirinde nadiren açıkladığı vakf ve ibtidâ meselelerine kısaca değinilecektir. Zira bu çalışmanın ana konusu kıraat farklılıklarıdır. Çalışmada bu meseleye yer verilmesi, Secâvendî'nin bahsi geçen konularda öne çıkan bir isim olması ve burada kıraat yönü incelenen tefsirinde de bazı âyetlerde vakf ve ibtidâyâ değinmesi sebebiyledir.

Kaynaklarda hayatına dair çok az bilgi bulunan Secâvendî, Kâbil ile Gazne arasında bir köy olan Segâvend'de (Arapça'da Secâvend) dünyaya gelmiştir.⁹ Hicrî altıncı asırda yaşam süren Secâvendî'nin 560 yılında vefat ettiği kaydedilmiştir.¹⁰ Doğduğu yer olan Secâvend'e nispetle Secâvendî ismiyle tanınmıştır.¹¹ Adı kaynaklarda çoğunlukla Muhammed b. Tayfûr olarak geçen müellifin en fazla bilinen künyelerinden birisi Ebû Abdullah'tır.¹² Tabakat kitaplarında kendisinden "büyük imam", "muhakkik", "mukrî", "nahvî" ve "müfessir" şeklinde söz edilmektedir.¹³ Secâvendî hakkında bilgi veren ilk ismin İbnü'l-Kıftî (öl. 646/1248) olduğu görülmektedir. Ancak onun da aktardığı malumat çok sınırlıdır. Zehebî (öl. 748/1348), Secâvendî'nin kimlerden okuduğunu ve kendisinden de kimlerin okuduğunu bilmediğini

⁹ Altıkulaç, "Secâvendî", 36/268.

¹⁰ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420), 3/147.

¹¹ Altıkulaç, "Secâvendî", 36/268.

¹² Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1982), 3/153; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 3/147; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtü'l-kurrâ*, çev. G. Bergstraesser (Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351), 2/157; Celâleddîn Abdurrahmân Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396), 101; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/160; Hayrüddîn Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/179; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1182, 1899.

¹³ İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-nihâye*, 2/157; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 27160.

belirtmektedir.¹⁴ İbnü'l-Kıftî, müfessirin bu çalışmaya konu olan tefsirinden övgüyle söz etmekte, hacminin küçük olmasına rağmen önemli ve faydalı bir eser olduğunu kaydetmektedir.¹⁵ Kanaatimizce bu övgü, muhtasar sayılabilecek bir eser olmasına rağmen tefsir, dil, kıraat, fıkıh, i'râb ve şiir gibi farklı açılardan kıymetli bilgiler içermesinden kaynaklanmaktadır.

Secâvendî, daha çok kıraat ile vakf ve ibtidâ konusunda yaptığı çalışmalarla bilinmektedir.¹⁶ Nitekim Zehebî, müellifin *Kitabü'l-vakf ve'l-ibtidâ* adlı eserinden bahsederken bu kitabın onun ilmî derinliğini gösterdiğine dikkat çekmiştir.¹⁷ Bu çalışmada içerisinde nakledilen kıraat farklılıklarının incelendiği 'Aynü'l-me'ânî fi tefsiri's-seb'i'l-mesânî isimli tefsir, sonrasında kaleme alınan bazı tefsirlere kaynaklık etmiştir.¹⁸ Müellif, âyetlerin bazı kelimelerini sırasıyla tefsir ederken bazı kelimelerin tefsirine değinmemiştir. Tefsirinde daha önceki müfessirlerin görüşlerini de nakletmiştir.¹⁹ Tefsire dair birçok hususun yanı sıra dil ve kıraat farklılıklarının da incelendiği eserin²⁰ mukaddimesinde, tefsir usûlü, Mekkî-Medenî âyetler, nâsih-mensuh gibi konular üzerinde durulmuş, kıraat imamları ile râvilerine yer verilmiştir. Sûre başlarında o sûredeki harf, kelime ve âyet sayısı belirtilmiş, âyetlerdeki vakf noktaları gösterilmiş ve nüzûl sebeplerine işaret edilmiştir. Ayrıca ahkâm âyetlerinde kısa fikhî izahlar yapılmış ve mezhep imamlarının görüşleri aktarılmıştır.²¹ Mezkûr tefsirin müellifin oğlu Ahmed es-Secâvendî tarafından *İnsânü 'Aynü'l-me'ânî* adıyla ihtisar edildiği kaydedilmiştir.²²

¹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/206.

¹⁵ Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153.

¹⁶ Zirikî, *el-A'lâm*, 6/179.

¹⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/206.

¹⁸ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 2/44, 77; 8/312; 9/167, 279, 320; 10/7, 165, 386; 11/165-166; 12/1; 13/205, 316; Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1416), 2/51, 498; Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîl fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 6/399; 7/79; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/25; 3/536; 5/297; 6/382; 8/183; 9/143; 10/223; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Ali Abdî'l-Bârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/140, 240, 287, 504; 5/298; 9/120, 438; 10/38; 11/284.

¹⁹ Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn* (İstanbul: Semerkand, 2014), 2/73.

²⁰ Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153.

²¹ Altıkulaç, "Secâvendî", 36/268.

²² Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/153.

1. Secâvendî'nin Kıraatleri Nakildeki Metodu

Secâvendî, kıraat ihtilaflarını daha ziyade “فَرَأَ/okudu” şeklindeki kalıpla ve o kıraati okuyan kişi veya kişilerin isimlerini belirterek nakletmiştir. Bu kapsamda sahih kıraat kategorisinde, kıraat-i aşere imamlarından Ebû Ca'fer (öl. 130/747),²³ Hamza (öl. 156/773),²⁴ Nâfi' (öl. 169/785),²⁵ Kisâi (öl. 189/805),²⁶ Ya'kûb (öl. 205/821)²⁷ ve Halef (öl. 229/844)²⁸ ile kıraat-i seb'a imamlarından Âsım'ın (öl. 127/745) râvîleri olan Hafs (öl. 180/796),²⁹ Ebân b. Yezîd el-Attâr (öl. 163/779-80 [?])³⁰ ve Ebû Bekir b. Şu'be (öl. 193/808)³¹ Secâvendî'nin mezkûr kalıpla kendilerine kıraat nispet ettiği isimlerdir. Müfessirin “فَرَأَ/okudu” kalıbıyla okuyuşlarını naklettiği ve kaynaklarda kıraatleri şâz olarak değerlendirilen isimlerden bazıları ise şunlardır: Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652),³² Übey b. Ka'b (öl. 33/654),³³ Hz. Ali (öl. 40/661),³⁴ Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665 [?]),³⁵ Hz. Âişe (öl. 58/678),³⁶ Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-688),³⁷ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (öl. 73/692),³⁸ Yahyâ b. Ya'mer (öl. 89/708 [?]),³⁹ İbrâhîm en-Nehâî (öl. 96/714),⁴⁰

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Yezîd b. Tayfûr es-Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî fî tefsîri's-seb'i'l-mesânî, thk. Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh eş-Şehrî (Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûdî'l-İslâmiyye, 1428), 306.

²⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 579, 1002, 1468.

²⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 708.

²⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1443.

²⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 970, 1002, 1277.

²⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1468.

²⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 405, 712.

³⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 751; Ebân b. Yezîd, İmam-ı Âsım'ın kıraatini bizatihi kendisinden almış, ondan da birçok kişi okuyarak kıraat rivâyet etmiştir. Kişi hakkında detaylı bilgi için bk. Akif Köten, “Ebân b. Yezîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/67-68; Yahya Balci, “İbnü'l-Cezerî'nin Kitâbü't-tezkâr fî kırâati Ebân b. Yezîd el-Attâr Adlı Eserinin Edisyon Kritiği”, *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 11 (2023), 76-78.

³¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 762.

³² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 270, 340, 412, 568, 647, 805, 901, 1175, 1308, 1488, 1522, 1573.

³³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 455, 539, 576, 762, 985, 1325.

³⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 320, 571, 579.

³⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 413.

³⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 579.

³⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 389, 406, 527, 659, 782, 1116, 1285, 1395.

³⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 469, 564, 604, 735, 780, 911, 1194, 1301.

³⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 527, 784, 908, 1305, 1438.

⁴⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 276, 334, 385, 520, 541, 657, 1438.

Mücâhid (öl. 103/721),⁴¹ Yahyâ b. Vessâb (öl. 103/721),⁴² Ebû Recâ (öl. 105/723-724 [?]),⁴³ Hasan-ı Basrî (öl. 110/728),⁴⁴ Talha b. Musarrıf (öl. 112/730),⁴⁵ İbn Muhaysın (öl. 123/741),⁴⁶ Humeyd b. Kays el-A'rec (öl. 130/747-48),⁴⁷ A'meş (öl. 148/765),⁴⁸ İbn Ebî Able (öl. 152/769),⁴⁹ İbnü's-Süme'fa' (öl. 215/830),⁵⁰ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838).⁵¹

Secâvendî, kıraat farklılıklarının bir kısmını da kurrânın isimleri yerine yaşadığı şehre nispet ederek vermektedir. Müellif bazı ıstılahları kullanmak suretiyle o bölge veya şehri temsil eden isimlerin kıraatlerine değinmektedir. Secâvendî'nin kullandığı ıstılahlar ve karşılıkları şu şekildedir: a) Mekkî: İbn Kesîr (öl. 120/738). b) Medenî: Nâfi' ve Ebû Ca'fer. c) Basrî: Ebû Amr (öl. 154/771), Ya'kûb ve Sehl (Ebû Hâtım es-Sicistânî öl. 255/869). d) Şâmî: İbn Âmir (öl. 118/736). e) Kûfî: Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef. f) Hicâzî: Mekke ve Medine kıraat imamlarını belirtmek için kullanılan bir ifadedir. g) Irâkî: Kûfe ve Basra kıraat imamları için kullanılmaktadır.⁵²

Müfessir, "قُرْأَ/okudu" kalıbını yukarıda verilen ıstılahlardan Mekkî⁵³ ve Medenî⁵⁴ ifadeleriyle beraber kullanarak o şehrin kurrâsının okuyuşlarını aktarmaktadır. O, bahsi geçen kalıpla bazen de bir kısım fırkaların okuyuşlarını belirtmektedir.⁵⁵ Secâvendî, kıraat ihtilaflarını "قُرْأَ" kalıbıyla da zikretmektedir. Bu ifadeyle A'meş,⁵⁶ Abdullah b. Abbâs,⁵⁷ Ebû Abdurrahmân es-Sülemî,⁵⁸ İbn

⁴¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 293, 740, 832, 1343.

⁴² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 456, 527, 692, 1486.

⁴³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 483, 526, 724, 1305.

⁴⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 280, 305, 397, 406, 454, 511, 520, 566, 645, 693, 715, 857, 975, 1270, 1322, 1480, 1596.

⁴⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 272, 305, 531, 669, 718, 770, 991, 1235.

⁴⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 438, 714, 1268.

⁴⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 259, 677, 1379.

⁴⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 259, 291, 334, 668, 772, 867, 920, 933.

⁴⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 363, 406, 489, 684, 980.

⁵⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 298, 480, 686, 754, 899, 925.

⁵¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 255, 484, 998.

⁵² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 323.

⁵³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 579.

⁵⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 604.

⁵⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 303.

⁵⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 657.

⁵⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 682.

⁵⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 786.

Cübeyr (öl. 94/713),⁵⁹ Ya'kûb ve Kuteybe,⁶⁰ Abdullah b. Mes'ûd⁶¹ gibi isimlerin kıraatlerini nakletmektedir. Müellif, tefsirindeki kıraat farklılıklarını kimi zaman da “بني مُصْحَفٍ” kalıbını kullanarak belirtmektedir. Bu ifadeyle bazı yerlerde Hz. Hafsa'nın (öl. 45/665 [?])⁶² mushafında bulunan kıraatlere işaret etmektedir. Secâvendî, kıraat farklılıklarına kimi zamanda meçhûl ifade kalıpları olarak kabul edilen “قُرِئَ/okundu”⁶³ ve “رُويَ/rivâyet edildi”⁶⁴ gibi ifadelerle değinmektedir. Mezkûr sîgalar, hadis ilminde rivâyetin zayıflığına işaret etmek için kullanılmaktadır.⁶⁵ Kıraat ilmi açısından da benzer bir durum söz konusu iken müfessirlerden bir kısmı bu ifadeleri zikrettikleri kıraat vechinin zayıflığını belirtmek için değil eserlerini muhtasar kılma gayesiyle kullanmıştır.⁶⁶ Ancak Secâvendî'nin, zaten muhtasar olan tefsirinde bu ifadeleri şâz kıraatler için kullandığı anlaşılmaktadır.

Müellif, kıraat farklılıklarının bir kısmını da isim ve ifadeyi birlikte kullanarak aktardığı örneklerden farklı olarak herhangi bir ifade kullanmaksızın doğrudan söz konusu kıraati okuyan kişi veya kişileri veyahut kurrâyı temsil eden şehir isimlerini belirterek nakletmektedir. Bu durumun örnekleri oldukça fazla olup bazıları şunlardır: Nâfi',⁶⁷ İbn Kesîr,⁶⁸ Ebû Amr,⁶⁹ Âsım,⁷⁰ Hamza,⁷¹ Kisâî,⁷² Ya'kûb,⁷³ Kâlûn (öl. 220/835),⁷⁴ Hişâm (öl. 245/859),⁷⁵ İbn Zekvân (öl.

⁵⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 912.

⁶⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 962.

⁶¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1278.

⁶² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1274, 1438, 1547.

⁶³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 270, 305, 315, 348, 521, 533, 753, 955, 1194, 1436.

⁶⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 991.

⁶⁵ Erdinç Ahatlı, “Temrîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/433-434.

⁶⁶ Nesrişah Saylan, “Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi”, *Diyanet İlmi Dergi* 55 (2019), 867; İhsan Sütşurup, “Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân Tefsirinde Kıraatlere Atıf Yöntemi”, *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 16 (2023), 204.

⁶⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 330, 420, 654, 787, 983, 1226, 1553.

⁶⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 250, 933.

⁶⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 226, 503, 687, 735, 867, 1329.

⁷⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 479, 572, 682, 946, 1344, 1453, 1583.

⁷¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 345, 454, 579, 776, 870, 986, 1136, 1419.

⁷² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 329, 410, 560, 830, 1573.

⁷³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 282, 358, 485, 532, 737, 814, 918, 1206.

⁷⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 710, 1157.

⁷⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 486, 1258.

242/857),⁷⁶ Ruveys (öl. 238/852),⁷⁷ Ravh (öl. 235/849),⁷⁸ Mekkî,⁷⁹ Medenî,⁸⁰ Basrî,⁸¹ Şâmî,⁸² Kûfî,⁸³ Hicâzî,⁸⁴ Irâkî.⁸⁵ Bu bilgiler, Secâvendî'nin kıraatleri nakilde birkaç farklı kalıbı kullanarak okuyan kurrâya veya onları temsil eden şehir isimlerine nispet ederek naklettiğini ortaya koymaktadır.

Tefsirinde kıraat farklılıklarına sıklıkla müracaat eden Secâvendî, ihtilafları belirtirken herhangi bir kaynak ismi vermemiştir. O, kıraatleri genellikle “ قَرَأَ ” gibi bazı nakil ifadeleri kullanarak rivâyet etmiştir. Kullanılan bu ifadeler, müfessirlerin kıraatlere yaklaşımlarının tespitinde önem arz etmektedir.⁸⁶ Secâvendî, kıraat farklılıklarını belirttiği yerlerde ilgili kıraatin sahih veya şâz olduğuna dair bir açıklama yapmamış bu durumu açıklayan bir ifade veya kayıt kullanmamıştır. Müfessir, ister sahih ister şâz olsun genellikle kıraatleri okuyan kişilerin isimleriyle naklederken bazen bölge veya şehir isimlerine atıfta bulunarak o şehri temsil eden kurrânın okuyuşlarını aktarmıştır.⁸⁷ O, kimi zaman da hiçbir isim olmaksızın doğrudan kıraat ihtilaflarını belirtmiştir.⁸⁸ Kıraatleri isimlere nispet ederek naklettiği yerlerde kıraat-i seb'a/yedi kıraat, kıraat-i aşere/on kıraat ve kıraat-i erbaate aşere/on dört kıraat imam ve râvîlerinin yanı sıra sahâbe ve tâbiünden olan pek çok ismi zikretmiştir.⁸⁹ Bu husus, ister kıraat imamlarından nakledilmiş olsun isterse bunların dışındaki isimlerden nakledilmiş olsun kıraat farklılıklarının, tefsir açısından önemli bir kaynak olduğuna ve kendisinin de bu kaynaktan önemli ölçüde faydalandığına işaret etmektedir.

⁷⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 376, 459, 506.

⁷⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 676, 824.

⁷⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 401, 883.

⁷⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 323, 447, 532, 765, 893, 971, 1258, 1325, 1485.

⁸⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 250, 338, 466, 576, 697, 723, 816, 977, 1242, 1401.

⁸¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 323, 539, 792, 804, 1391.

⁸² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 282, 358, 415, 579, 623, 889, 979, 1258.

⁸³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 290, 387, 448, 503, 658, 731, 824, 929.

⁸⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 716, 1245, 1394.

⁸⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 443, 510, 705, 780.

⁸⁶ Saylan, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi”, 866.

⁸⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 330, 337, 539, 545, 570, 663, 732, 816, 893, 1188, 1459, 1583.

⁸⁸ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 170, 300, 315, 348, 359, 399, 438, 515.

⁸⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 306, 340, 276, 387, 413, 455, 539, 597, 647, 832, 911, 985, 1285, 1301, 1438.

2. Kıraatleri İşleyiş Metodu

Secâvendî'nin 'Aynü'l-me'ânî isimli tefsirinde farklı amaçlarla kıraat farklılıklarına başvurduğu görülmektedir. Müfessir, bazı kıraat farklılıklarını sadece zikretmiş, bazılarının manaya olan etkisini açıklamış, bazılarının hükümlere tesirini izah etmiş, bazı kıraat ihtilaflarını ise istidlâl için zikretmiştir. Bu veriler, kıraat ihtilaflarının onun tefsirinde temel argümanlardan birisi olduğunu göstermektedir. Şimdi bu durumu gösteren kıraat örneklerine yer verilecektir. Böylece kıraatlerin tefsire olan katkısı, ismi geçen tefsirde somut olarak görülmüş olacaktır.

2.1. Kıraatlerin Manaya Etkisini Açıklaması

Kıraat ihtilaflarını farklı vesilelerle zikreden Secâvendî, kimi yerlerde nakletmiş olduğu kıraat farklılığının anlam üzerindeki etkisini belirtmektedir.⁹⁰ Onun manasını açıkladığı ihtilafların oranının manasını açıklamadığı örnekler göre daha az olduğu görülmektedir. Bu durum, bazı farklılıkların anlam üzerinde bir etkisinin olmamasından veya az etkili olmasından kaynaklanabilir. Müfessir, anlam üzerinde etkili olsun veya olmasın belirtmeyi uygun gördüğü ihtilafları nakletmiş bunlar arasından da manasını açıklamayı gerekli gördüğü farklılıkların anlam üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir. Burada manasını açıkladığı ihtilaflara üç örnek verilecektir. Örneğin, “فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ”⁹¹ âyetinde geçen “مُتَجَانِفٍ” kelimesini, Nehaî'nin “مُتَجَنِّفٍ” şeklinde okuduğunu belirten müfessir, bu kıraatin manasını “yokluk sınırını aşmaksızın” şeklinde açıklamaktadır. Secâvendî, İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşünün ise “maksadında âsî olmaksızın” şeklinde olduğunu kaydetmektedir.⁹² Söz konusu okuyuşun şâz kıraatler içerisinde bulunduğu görülmektedir.⁹³ Bu kıraat hakkında değerlendirmelerde bulunan âlimlerden İbn Cinnî (öl. 392/1002) ve İbn Atıyye (öl. 541/1147), mezkûr kıraatin -şâz olmasına rağmen- daha belîğ ve kuvvetli bir manaya sahip olduğunu çünkü ayne'l-fiilin şeddeli olmasının mübalağayı gerektirdiğini belirtmişlerdir.⁹⁴ Müfessirin kıraat farklılıklarının

⁹⁰ Burada açıklanamayan diğer örneklerin bir kısmı için bk. Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 413, 602, 714, 776, 893, 904, 1139, 1313, 1436, 1519.

⁹¹ Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), “Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse...” el-Mâide 5/3.

⁹² Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 276.

⁹³ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.), 37; Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-idâh anhâ*, thk. Ali en-Necdî en-Nâsîf vd. (Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410), 207.

⁹⁴ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 207; Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-*

manaya etkisini açıkladığı örneklerden bir diğeri “فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ”⁹⁵ âyetidir. Secâvendî, Abdullah b. Mes'ûd'un âyetin “أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ” kısmını “خَيْرٌ” şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.⁹⁶ Bu takdirde, “O'na güvenmek, en kesin olandır. Çünkü bana en merhametli olan ve kederimi en iyi bilen O'dur.” şeklinde bir mananın olacağını kaydetmektedir.⁹⁷ Kaynaklarda mezkûr kelimelerin yine Abdullah b. Mes'ûd tarafından farklı şekillerde de okunduğu bilgisine yer verilmiştir.⁹⁸ Müfessirlerden Ebû Hayyân (öl. 745/1344), bu cümleyi “فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا” kısmının tefsiri kılmak gerektiğini belirtmektedir.⁹⁹ Bu konuya “مُرْدِفِينَ”¹⁰⁰ âyetinde geçen “مُرْدِفِينَ” kelimesinde müfessirin değindiği kıraat vecihleri ve yaptığı açıklamalar örnek verilebilir. Secâvendî “مُرْدِفِينَ” şeklindeki okuyuşu, selef âlimlerinden bazılarının görüşlerini aktararak tefsir etmektedir. Abdullah b. Abbâs'ın görüşü; “Her bir melek ile bir melek daha bulunuyordu. Böylece iki bin melek olmaktadır.” şeklindedir. Katâde'nin (öl. 117/735) görüşünü; “Peşinden gelen meleklerdir.” şeklinde veren müellif, “رَدَفَ” ve “أَرَدَفَ” kelimelerinin aynı anlamda olduğunu belirterek bu duruma şu şiirle de delil getirmektedir: إِذَا الْجُوزَاءُ أَرَدَفَتِ الثَّرِيَّا ظَنَنْتُ بِآلِ فَاطِمَةَ الظُّنُونَا “Cevzâ, Süreyyâ'nın ardına gidince Fâtıma ailesi için türlü zanlara girdim.” Son olarak Mücâhid'in görüşünü ise “yardım edecek melekler” şeklinde açıklamaktadır. Ardından kelimedeki kıraat farklılığına değinen Secâvendî, bahsi geçen kelimeyi kıraat imamlarından Medenî (Nâfi' ve Ebû Ca'fer), Ya'kûb ve Sehl'in (Ebû Hâtim es-Sicistânî) “مُرْدِفِينَ” şeklinde -ismi mef'ûl kalıbında okuduklarını zikrederek bu kıraatin manasını “bazısı bazısına tabi olarak”

vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 2/155.

⁹⁵ “Allah en hayırlı koruyucudur ve O, merhamet edenlerin en merhametlisidir.” Yûsuf 12/64.

⁹⁶ Bu tür okuyuşlar, kıraatlere tefsir cihetinden ilave edilen kelimeler olup müdrec olarak değerlendirilmektedir. Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1974), 1/265; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 1/431; Mennâ' Halîl Kattân, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436), 187.

⁹⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1299-1300.

⁹⁸ Abdüllâtîf Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât* (Dımaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000), 4/298.

⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 6/295.

¹⁰⁰ “Şüphesiz ben size art arda bin meleklerle yardım ediyorum.” el-Enfâl 8/9.

şeklinde açıklamaktadır.¹⁰¹ Kıraat kaynaklarında mezkûr kelimeye ait iki sahih kıraatin olduğu Nâfi', Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'in "د" harfinin fethasıyla "مُرْدَفَيْنَ" şeklinde; diğer kıraat imamlarının ise "ذ" harfinin kesresiyle "مُرْدَفَيْنَ" şeklinde okudukları kaydedilmektedir.¹⁰² Mezkûr kelimeye ait şâz kıraatler de bulunmasına rağmen Secâvendî'nin bu kelimeye sadece sahih kıraatleri naklettiği görülmektedir.¹⁰³ Örneklerden de anlaşılacağı üzere Secâvendî, âyetlerin tefsirinde sadece sahih vecihlerden değil şâz vecihlerden de faydalanmıştır. Gerekli gördüğü kelimelerde bulunan sahih ve şâz okuyuşların manaya olan katkısını açıklayarak eserine zenginlik kazandırmıştır.

2.2. Kıraatleri Sadece Nakille Yetinmesi

Secâvendî, âyetlerin bir kısmında tefsirini yaptığı kelimedeki kıraat farklılıklarını sadece nakletmiş başka bir değerlendirmede bulunmamıştır. Eserde bu duruma örnek olabilecek kıraatlerin çokluğu dikkat çekmektedir. Ancak burada konuya dair iki örnek verilecek bazı örneklerle de dipnotta işaret etmekle yetinilecektir.¹⁰⁴ Müfessirin kıraat farklılıklarını sadece nakille yetinmesinin, büyük oranda söz konusu örneklerin manaya ya hiçbir etkisinin olmaması veya bu etkinin çok sınırlı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Secâvendî'nin sadece kıraat farklılığını belirttiği örneklerden biri "وَتَنْجُتُونَ" Müellif, burada "تَنْجُتُونَ" kelimesini Hasan-ı Basrî'nin farklı okuduğuna işaret etmiş başka bir bilgi vermemiştir.¹⁰⁶ Şâz olan bu okuyuş kaynaklarda Hasan-ı Basrî ile A'rec'den (öl. 117/735) nakledilmiştir.¹⁰⁷ Diğer bir

¹⁰¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 814.

¹⁰² Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kıraat*, thk. Şevki Dayf (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400), 304; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût fi'l-kırââtî'l-aşr*, thk. Sebî' Hamza Hâkimî (Dimaşk: Mecme'u Lügati'l-Arabiyye, 1981), 220; Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *et-Teyisr fi'l-kırââtî's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1404), 116; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââtî'l 'aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/175; Ahmed b. Muhammed Dimyâtî, *İthâfu fudalâ-i'l-beşer fi'l-kırââtî'l-erbeate 'aşer*, thk. Enis Mehera (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427), 296.

¹⁰³ Kelimedeki şâz vecihler için bk. Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 3/265-267.

¹⁰⁴ Sadece kıraat farklılıkları verilen örneklerden bazıları için bk. Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 596, 756, 604, 710, 735, 753, 772, 780, 793, 805, 817, 826, 862, 899, 923, 931, 943, 970, 979, 986, 998, 1156, 1171, 1337, 1370, 1386, 1438, 1486, 1532, 1547, 1583.

¹⁰⁵ "Dağları oyup evler yapıyorsunuz." el-A'râf 7/74.

¹⁰⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 693.

¹⁰⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 50.

örnek “تَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّشَأٍ”¹⁰⁸ cümlesinde “تَرْفَعُ” ve “نَّشَأٍ” kelimelerinde görülen kıraat farklılıklarıdır. Müfessir, söz konusu kelimeleri Ya'kûb ve Sehl'in “ي” harfiyle “يَرْفَعُ” ve “يَنْشَأُ” - şeklinde okuduklarını belirtmektedir.¹⁰⁹ Kaynaklarda mezkûr kıraatin bu iki isim dışında başka isimlere de nispet edildiği ve bu kıraate göre fâilin Allah (c.c.) olduğu kaydedilmektedir.¹¹⁰

2.3. Kıraatlerin Hükümlere Etkisini Belirtmesi

Secâvendî, hüküm ihtiva eden âyetlerin tefsirinde naklettiği kıraat farklılıkları üzerinden âlimlerin görüşlerine ve kıraat ihtilaflarının hükümlere yansımalarına da değinmektedir. Örneğin, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ”¹¹¹ âyetindeki “وَأَرْجُلَكُمْ” kelimesindeki kıraat farklılıklarını ve açıklamaları bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Müellif, mezkûr kelimeyi Şâmî (İbn Âmir), Nâfi', Hz. Ali, Ya'kûb ve Hafs'ın “وَجُوهَكُمْ” kelimesine atıfla metinde geçtiği gibi “وَأَرْجُلَكُمْ” şeklinde okuduklarını belirtmiştir. Arapların “حُجْرٌ صَبِّ حَرْبٍ” “Harap bir keler yuvası” sözünde olduğu gibi civardan (yakınlıktan) dolayı¹¹² (önündeki “وَأَرْجُلَكُمْ” kelimesinin mecrûr olması sebebiyle) “وَأَرْجُلَكُمْ” şeklinde okunduğunu ancak ehl-i sünnetin¹¹³ abdest alırken ayakları yıkadığını, mestler üzerine mesh ettiğini belirterek Râfizîlerin¹¹⁴ bu konuda cemaate muhalefet ettiğini (çıplak ayak üzerine meshi caiz gördüğünü) kaydetmektedir.¹¹⁵ Burada Secâvendî'nin kimler tarafından okunduğunu belirtmediği ve ihtilafa sebep olan “وَأَرْجُلَكُمْ”

¹⁰⁸ “Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz.” Yûsuf 12/76.

¹⁰⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1308.

¹¹⁰ İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 247; Dimyâtî, *İthâf*, 334; Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 4/313.

¹¹¹ “Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- topuklarla beraber ayaklarınızı yıkayın.” el-Mâide 5/6.

¹¹² Araplar bazen lafızların bazısını bazısına tabi kılmak için i'rabını değiştirirler ve buna “حُجْرٌ صَبِّ حَرْبٍ” derler. Halbuki “حَرْبٍ” kelimesi “حُجْرٌ” kelimesinin sıfatıdır. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408), 5/260.

¹¹³ Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/525-530.

¹¹⁴ Kavram hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “Râfizîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/396-397.

¹¹⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 282-284.

şeklindeki kıraatin de sahih kıraat olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹¹⁶ Kaynaklarda bu okuyuşun İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Hamza, Halef ve Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekir Şu'be'nin kıraati olduğu görülmektedir.¹¹⁷ Müfessirin hüküm ihtivâ eden âyetlerde kıraat farklılığı olsun veya olmasın hükümlere dair görüşlere ve açıklamalara yer verdiği belirtilmelidir.¹¹⁸ Kıraat farklılıklarını ise ilgili kelimelerdeki bütün vecihleri okuyanlarına nispet etmek yerine bir kısmını belirtmekle yetinmektedir.

'Aynü'l-me'ânî isimli tefsirde müfessirin naklettiği kıraat farklılıkları üzerinde hükümlere ve görüşlere yer verdiği âyetler arasında “فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصَيَّامٌ”¹¹⁹ âyeti de bulunmaktadır. Secâvendî, bu âyetin tefsirinde birçok kaynakta atıfta bulunulan¹²⁰ Abdullah b. Mes'ûd'a nispet edilen “أَيَّامٌ مُتَتَابِعَاتٍ” kıraatine yer vermekte ve bu kıraate binaen hüküm ve görüşleri kaydetmektedir. O, bu kıraate göre “Tetabuyu (kefâret orucunun peş peşe olmasını) vacip kıldık.” ifadesine yer vererek mensup olduğu Hanefî mezhebinin görüşünü ve kaynağının mezkûr kıraat olduğunu beyân etmektedir. Ayrıca müfessir, bu görüşün Şâfiî'nin hilâfına olduğunu (Şâfiî'nin görüşüyle muhâlif olduğunu)¹²¹ belirtmektedir.¹²²

Bu konuya son olarak “هَلْ يَسْتَطِيعُ رُبُّكَ أَنْ يُتَزَلَّ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ”¹²³ âyeti de örnek verilebilir. İtikâdî açıdan hüküm içeren bu âyetle ilgili müfessir bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Öncelikle kıraat farklılığının bulunduğu “يَسْتَطِيعُ رُبُّكَ” kelimelerine dair bazı açıklamalar yapmaktadır. Bu kapsamda âlimlerin görüşlerine de yer veren Secâvendî, âyetin bu şekliyle “yapar mı?” veya “istegine karşılık verir mi?” anlamında olduğunu şayet “güç yetirme” anlamında olursa bunu talepte bulunan havârilere iman etmeden önce

¹¹⁶ Kelimedeki kıraatlar ve konunun detayları için bk. Yusuf Ziya Kurtuluş, *Ahkâm Tefsirlerinde Kıraat Farklılıkları (Cessâs-Kurtubî Mukayesesi)*, ed. Abdurrahman Kasapoğlu (Ankara: İlahiyât, 2003), 179-195.

¹¹⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 242; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 184.

¹¹⁸ Bu hususu gösteren örneklerden bazıları için bk. Nas, *İbn Tayfur es-Secâvendî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 71-79.

¹¹⁹ “Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun kefareti üç gün oruç tutmaktır.” el-Mâide 5/89.

¹²⁰ Bu kaynaklardan bir kısmı için bk. Hatîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/337.

¹²¹ İmam Şâfiî, yemin kefareti orucunun peş peşe olmasını gerekli görmemektedir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1410), 7/69.

¹²² Secâvendî, *'Aynü'l-me'ânî*, 378.

¹²³ “Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” el-Mâide 5/112.

istediklerine hamletmek gerektiğini ve buna da âyetin sonundaki “قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ” ifadesinin delil olduğunu vurgulamaktadır. Daha sonra kıraat imamlarından Kisâî'nin, bahsi geçen kelimeleri “تَسْتَطِيعُ رَبَّكَ” şeklinde okuduğunu nakletmekte ve bunun da “Rabbinden isteyebilir misin?” anlamında olduğunu aktarmaktadır. Müfessir ayrıca Mücâhid'e nispet ettiği benzer bir görüşü de nakletmektedir.¹²⁴

Verilen örnekler, Secâvendî'nin tefsirinde kıraat farklılıkları vesilesiyle fikhî ve kelâmî hükümlere yer verdiğini ortaya koymaktadır. O, bu bağlamda meseleye dair kendi görüşünü, temsil ettiği Hanefî mezhebinin, diğer mezheplerin ve âlimlerin görüşlerini tefsirin genel çizgisi doğrultusunda çok tafsilata girmeden aktarmaktadır.

2.4. Kıraatleri Terkip (İ'râb) Açısından Değerlendirmesi

Secâvendî'nin tefsirinde Arap dili ve belâgatı açısından birçok hususa değindiği görülmektedir. Bu bağlamda o, naklettiği kıraatlerin zaman zaman i'râb yönünden değerlendirmesini yapmaktadır. Bu konudaki örneklerin¹²⁵ ekseriyetle atıf, bedel, sıfat, hâl ve mübtedâ-haber olmak üzere okunan kıraatler olduğu görülmektedir. Mesela “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ”¹²⁶ âyetindeki “شَهَادَةُ” kelimelerinde nakledilen kıraat farklılıklarını zikreden müfessir, A'rec'in “شَهَادَةُ” kelimesini haber olarak “شَهَادَةُ أَتَيْنِ شَهَادَةً” takdirinde; Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin ise iğrâ (hazfedilmiş bir fiilin mef'ûlü) olarak “شَهَادَةُ” şeklinde ve her ikisinin de “بَيْنَكُمْ” kelimesini “بَيْنَكُمْ” şeklinde okuduklarını kaydetmektedir.¹²⁷ Secâvendî'nin her iki isme nispetle naklettiği kıraatler, şâz kıraatler arasında yer almakta ve bazı kaynaklarda bu isimlerle beraber başkalarına da atfedilmektedir.¹²⁸

Müellifin zikrettiği kıraat ihtilaflarının i'râbına dair açıklamalarda bulunduğu yerler için “وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ”¹²⁹ âyeti de örnek olabilir.

¹²⁴ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 410.

¹²⁵ Metinde açıklanamayan konuya dair örneklerin bir kısmı için bk. Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 337, 405, 544, 591-592, 602, 672, 755, 788, 988, 1179, 1184, 1250, 1337, 1379, 1386, 1416.

¹²⁶ “Ey iman edenler! ... aranızda şahitlik edecek olanlar...” el-Mâide 5/106.

¹²⁷ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 399.

¹²⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi'l-Kur'ân*, 41; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/220.

¹²⁹ “Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı ... demeyin.” en-Nahl 16/116.

Müfessir, Hasan-ı Basrî'nin “الْكَذِبُ” lafzını ism-i mevsûl olan “ما” edatının sıfatı olarak kesre ile “لِالْكَذِبِ” şeklinde; Abdullah b. Abbâs'ın ise “أَلْسِنَتْ” kelimesinin sıfatı olarak üç harfinde ötresiyle “الْكُذْبُ” şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.¹³⁰

Bu âyette müfessir, mushafta yazılı olan “الْكَذِبُ” şeklindeki sahih olan cumhûrun kıraatini¹³¹ i'râb açısından değerlendirmemektedir. Oysaki o, kıraat farklılığı olmayan veya kendisinin değinmediği âyetlerin birçoğunda kelime veya cümlelerin i'râbtaki mahalline dair açıklamalar yapmaktadır. Ancak burada sadece kelimedeki iki şâz kıraati terkip açısından değerlendirmektedir. İbn Cinnî, mezkûr kıraat vecihlerini Secâvendî'nin zikretmediği başka bazı isimlere de nispetle vermekte ve bunlar hakkında bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Mezkûr kelimenin Ya'kûb tarafından “الْكُذْبُ” şeklinde okunduğunu aktaran müellif, bunun “كِتَابٌ” ve “كُتُبٌ” kelimelerinde olduğu gibi “كَذَابٌ” kelimesinin cemisi (çoğulu) olduğunu belirtmektedir.¹³²

Konu hakkında son örnek “بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ”¹³³ âyetinde bulunan “بَدِيعٌ” kelimesindeki kıraat farklılıkları olacaktır. Secâvendî, öncelikle mushaftaki vecih olan “بَدِيعٌ” şeklindeki kıraatin i'râbını yapmaktadır. Bunun mahzuf bir mübtedânın haberi olabileceğini ve takdirinin de “هُوَ بَدِيعٌ” şeklinde olduğunu veya “تَعَالَى” fiilinin fâili olabileceğini veyahut mübtedâ olup sonrasında gelen “أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ” cümlesinin haber olabileceğini kaydetmektedir. Daha sonra mezkûr kelimeyi Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin “وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ”¹³⁴ âyetindeki “بَدِيعٌ” lafzının sıfatı olarak “بَدِيعٌ” şeklinde; İbn Umeyr'in (öl. ?) ise aynı kelimeyi medh üzere (mahzuf bir “أَمْدَحُ” fiilinin mef'ûlü olarak) “بَدِيعٌ” şeklinde okuduğunu belirtmektedir.¹³⁵

Secâvendî tarafından açıklanan bu i'râb vecihlerinin yine kendisi gibi kıraat farklılıklarını i'râb yönünden değerlendiren başka bazı müfessirler tarafından

¹³⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'âni, 1596-1597.

¹³¹ Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû, 3/222; İbn Cinnî, el-Muhtesab, 2/12.

¹³² İbn Cinnî, el-Muhtesab, 2/12-13.

¹³³ “O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır.” el-En'âm 6/101.

¹³⁴ “Bir de cinleri Allah'a birtakım ortaklar yaptılar.” el-En'âm 6/100.

¹³⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'âni, 528.

da aynen verildiği görülmektedir.¹³⁶ Her müellifin eserinde takip ettiği yöntem farklı olabildiği gibi bazı durumlarda benzerlikler de olabilmektedir. Bu durumda kimi müfessirlerin bir âyet veya kelimeye dair yaptıkları değerlendirmelerin aynı olduğu görülebilmektedir. Yukarıda aktarılan bilgileri de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

2.5. Kıraatlerle İstidlâlde Bulunması

Secâvendî'nin 'Aynü'l-me'ânî isimli tefsirinde kıraat ihtilaflarını zikretme sebeplerinden birinin de kıraatleri delil göstermesi olduğu anlaşılmaktadır. O, kıraatleri tefsir mahiyetinde yaptığı açıklamalara delil olarak zikrettiği gibi naklettiği kıraat farklılıklarına başka kıraati de delil göstermektedir. Tefsirden seçilen örneklerin açıklanması konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır.¹³⁷ Müfessirin naklettiği kıraat farklılığına başka bir kıraati delil göstermesine "وَإِنْ" âyetindeki "لَتَرْوُلَ" kelimesinde görülen ihtilaflar örnektir. Secâvendî, kıraat imamlarından Kisâî'nin bu kelimeyi "لَتَرْوُلُ" şeklinde okuduğunu ve bunun delilinin de Hz. Ali ve Abdullah b. Abbâs'ın "وَإِنْ كَادَ مَكْرُهُمْ" şeklindeki kıraatleri olduğunu belirtmektedir.¹³⁹ Böylece o, kıraat imamlarından birine ait olan bir okuyuşu, sahâbeden nakledilen kıraatle delillendirmiştir.

Kıraat kaynaklarında da imamlardan sadece Kisâî'nin söz konusu kelimeyi yukarıda belirtildiği şekilde farklı okuduğu görülmektedir.¹⁴⁰ Müellifin delil olarak naklettiği iki kelimeyi içeren vecih ise şâz kaynaklarda başka isimlere de atfedilmektedir.¹⁴¹ Bu bilgiler ışığında, Secâvendî'nin kelimelerde bulunan bütün kıraat vecihlerini zikretmediği gibi bir kıraati okuyan bütün isimleri de zikretme ihtiyacı hissetmediği şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir.

¹³⁶ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki şavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücihi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2/53; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 4/604; Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414), 2/168.

¹³⁷ Burada açıklanamayan konu hakkındaki örneklerin bir kısmı için bk. Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 298, 330, 332, 415, 518, 553, 594, 1248.

¹³⁸ "Tuzakları yüzünden dağlar yerinden oynayacak olsa bile..." İbrâhim 14/46.

¹³⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1443.

¹⁴⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 363; Dâni, *et-Teysîr*, 135; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/300.

¹⁴¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzzi'l-Kur'ân*, 74; İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 1/365.

Müfessir, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ”¹⁴² âyetinde bulunan “وَالْكُفَّارَ” lafzını Basrî (Ebû Amr, Ya’kûb ve Sehl) ve Kisâî’nin “وَالْكُفَّارَ” şeklinde okuduklarını ve bu okuyuşun delilinin de Übey b. Ka’b’ın “وَمِنَ الْكُفَّارِ” şeklindeki kıraati olduğunu kaydetmektedir.¹⁴³ Müfessirin naklettiği ilk vechin sahih kıraat olduğu ve nispet ettiği isimler tarafından okunduğu bilgisi kıraat kaynaklarında da verilmektedir.¹⁴⁴ Delil olarak gösterilen Übey b. Ka’b’a ait kıraat ise şâz olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁵ Secâvendî, bunların dışında konuya dair bir değerlendirmede bulunmamaktadır. Dolayısıyla onun burada, sahih olan bir okuyuşu sahâbeye ait şâz bir kıraatle delillendirmeyi tercih ettiği söylenebilir.

Verilen örnekler, müfessirin tefsirinde değindiği kıraat farklılıklarına başka kıraatleri delil gösterdiğini ortaya koymaktadır. Burada açıklanan ve açıklanamayan örneklerle tefsirde delil mahiyetinde zikredilen kıraatlerin genellikle şâz olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, müfessirin yaptığı tefsir ve naklettiği kıraat farklılıklarına şâz kıraatleri delil göstermekte bir sakınca görmediği, kıraat farklılıklarından bir bütün olarak faydalandığı şeklinde yorumlanabilir.

Secâvendî, bazen yaptığı açıklamalar için de kıraat farklılıklarından istişhâta bulunmaktadır. Söz gelimi “مَنْ يُصْرِفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ”¹⁴⁶ âyetinde geçen “يُصْرِفْ” kelimesini Irâkî (Kûfe ve Basra kıraat imamlarından) Ebû Amr ve Âsım’dan rivâyetle Hafs hariç diğerlerinin “يُصْرِفْ” şeklinde -mâlum olarak- okuduklarını ve bunun “kimden geri döndürürse/giderirse” anlamında olacağını beyân ettikten sonra Übey b. Ka’b’ın “يُصْرِفُ اللَّهُ عَنْهُ” şeklindeki kıraatin bunun delili olduğunu kaydetmektedir.¹⁴⁷ Kaynaklarda mezkûr kelime iki sahih kıraatin olduğu müşahede edilmektedir. Nâfi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca’fer ve Âsım’dan rivâyetle Hafs “يُصْرِفُ” şeklinde; Hamza Kisâî, Halef, Ya’kûb ve

¹⁴² “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kafirleri dost edinmeyin.” el-Mâide 5/57.

¹⁴³ Secâvendî, ‘Aynü’l-me’âni, 343.

¹⁴⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb’a*, 245; İbn Mihrân en-Nisâbü’rî, *el-Mebsût*, 186; Dâni, *et-Teyisîr*, 100; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/255.

¹⁴⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzi’l-Kur’ân*, 39.

¹⁴⁶ “(O günün azabı) kimden savuşturulursa, gerçekten (Allah) ona acımıştır.” el-En’âm 6/16.

¹⁴⁷ Secâvendî, ‘Aynü’l-me’âni, 443.

Âsım'dan rivâyetle Ebû Bekir Şu'be ise "يَصْرِفُ" şeklinde okumuşlardır.¹⁴⁸ Übey b. Ka'b'a nisbetle delil gösterilen aktarılan kıraat ise şâz kıraat kategorisinde yer almaktadır.¹⁴⁹

Bu konuya son örnek "إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ"¹⁵⁰ âyetinde müfessirin yaptığı açıklamalar olacaktır. O, âyetin "بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ" kısmını "بِالْجَنَّةِ" "cennetle" şeklinde tefsir etmektedir. Secâvendî bu tefsirini, A'meş de onu böyle okudu diyerek delillendirmektedir.¹⁵¹ Bu bilgilerin başka kaynaklarda da olduğu müşahede edilmektedir. Mesela Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) âyeti aynı şekilde tefsir ederken Ömer b. el-Hattâb (öl. 23/644) ve A'meş'in "بِالْجَنَّةِ" şeklindeki kıraatini delil göstermektedir.¹⁵² Semîn el-Halebî (öl. 756/1355) ise "ب" harfi cerinin müteallakının (harfi cerin mecrûruyla birlikte, mânaca alâkalı (âid, bağlı) olduğu kelime) "اشْتَرَىٰ" fiili olduğunu belirterek Ömer b. el-Hattâb'ın da "بِالْجَنَّةِ" şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.¹⁵³ Bu bilgiler, Secâvendî dışındaki müfessirlerden de tefsirlerini şâz kıraatlerle destekleyenlerin olduğunu ve böyle bir yöneme sadece kendisinin başvurmadığını göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

2.6. Kıraatler Vesilesiyle Kelimelerdeki Telaffuz Farklılıklarına İşaret Etmesi

Secâvendî, tefsirinde kıraat farklılıklarını naklettiği bazı yerlerde anlam üzerinde çok bir etkisi olmayan kelimelerin müfred ve cemî kalıbındaki okunuşlarına, kelimelerin idgamlı veya idgamsız okunuşlarına veyahut bir kelimenin lehçe sebebiyle farklı okunuşlarını gösteren kıraat ihtilaflarına da yer

¹⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a*, 254; İbn Mihrân en-Nîsâbü'rî, *el-Mebsût*, 191; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/257.

¹⁴⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi şevâzî'l-Kur'ân*, 42.

¹⁵⁰ "Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır." et-Tevbe 9/111.

¹⁵¹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 987.

¹⁵² Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1420), 16/150.

¹⁵³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1986), 6/127.

vermektedir.¹⁵⁴ Sözelimi o, “وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ”¹⁵⁵ âyetindeki “رِبَاطِ” kelimesini Hasan-ı Basrî'nin “كِتَاب” ve “كُتُب” kelimelerinde olduğu gibi kelimenin cemîsini kastederek “رُبُط” şeklinde; Ebû Hayve'nin ise “رُبُطِ الْخَيْلِ” şeklinde okuduğunu ve bunun “رُبُط” kelimesinin tahfîfli okunuşu olduğunu kaydetmektedir.¹⁵⁶ Şâz kıraat kaynaklarında nakledildiği görülen¹⁵⁷ her iki okuyuş hakkında benzer değerlendirmeler başka müfessirler tarafından da yapılmıştır.¹⁵⁸

Secâvendî, “قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعْجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغَرَابِ فَأُوَارِي سَوَاءَ أَخِي”¹⁵⁹ âyetinde “سَوَاءَ أَخِي” kelimelerini Ebû Ca'fer'in hemzenin idgamıyla سَوَّءَ şeklinde, Zührî'nin ise (öl. 124/742) hemzesiz سَوَّءَ şeklinde okuduklarını belirtmektedir.¹⁶⁰ O, burada da olduğu gibi genel olarak meseleleri çok geniş kapsamlı değerlendirmemektedir. Ancak bazı kaynaklarda konu daha detaylı şekilde incelenmektedir.¹⁶¹ Yine müfessir, “وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا هُوَ عَنْهُ”¹⁶² âyetindeki “رُدُّوا” kelimesini Yahyâ b. Vessâb'ın Temîm lehçesiyle رِدُّوا şeklinde okuduğunu;¹⁶³ “وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا”¹⁶⁴ âyetindeki “بَشَرًا” lafzını ise A'meş'in Necid lehçesiyle بِشَرَّ şeklinde okuduğunu aktarmaktadır.¹⁶⁵ Verilen örnekler, müfessirin kıraat farklılıklarına sadece tefsir amacıyla başvurmadığını, bu gerekçelerin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca zikredilen

¹⁵⁴ Bu kapsamdaki örneklerin bir kısmı için bk. Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 284-285, 345-346, 402, 501, 604, 645, 719, 754, 894, 927, 1278, 1301, 1382.

¹⁵⁵ “Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın.” el-Enfâl 8/60.

¹⁵⁶ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 857.

¹⁵⁷ İbn Hâleveyh, Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân, 55.

¹⁵⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, 2/232; İbn Atıyye, el-Muharreru'l-vecîz, 2/546; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, 5/344.

¹⁵⁹ “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben? dedi.” el-Mâide 5/31.

¹⁶⁰ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 304-305.

¹⁶¹ Ebû Hayyân, el-Bahru'l-muhît, 4/235; Semîn el-Halebî, ed-Dürrü'l-masûn, 4/244.

¹⁶² “Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi.” el-En'âm 6/28.

¹⁶³ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 356.

¹⁶⁴ “Hâşâ! Allah için, bu bir insan değil ... dediler.” Yûsuf 12/31.

¹⁶⁵ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1274.

ihtilaflardan şâz kıraat kategorisinde değerlendirilen örneklerin de bulunması, onun kıraat farklılıkları arasında sahih ve şâz ayırımı yapmadığını, kendi kıraat bilgisi ve tercihleri doğrultusunda kıraatlerden istifade ettiğini göstermektedir.

3. Vakf ve İbtidâ Konularına Değinmesi

Bu çalışmada vakf ve ibtidâ konusuna yer verilmesi, kıraat ilmi ile ismi geçen ilim arasında çok yakın ve güçlü bir ilişki olması ve çalışmada tefsirindeki kıraat farklılıklarının incelendiği Secâvendî'nin vakf ve ibtidâ konusunda müstakil önemli eserler¹⁶⁶ kaleme alması sebebiyledir. O, kıraat ihtilaflarını değerlendirdiğimiz 'Aynü'l-me'ânî adlı tefsirinde bazı âyetlerde vakf ve ibtidâ durumuna da kısaca temas etmektedir. Bundan dolayı onun bu izahlarına da yer vermenin faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Günümüzde basımı yapılan mushaflarda büyük oranda müfessirin tespit ettiği vakf ve ibtidâ kurallarının dikkate alınması, eserin ve müellifin açıklamalarının önemini artırmaktadır.¹⁶⁷ Secâvendî, mezkûr tefsirinde konuya "وَالْوَقْفُ عَلَى/وَقْفٍ", "بَعْدَ وَقْفٍ", "مُسْتَأْنَفٌ" ve "وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً" ifadeleriyle değinmektedir. Örneğin "مُسْتَأْنَفٌ" kelimesinde "مُسْتَأْنَفٌ بَعْدَ وَقْفٍ" ¹⁶⁸ âyetinin tefsirinde müfessir, "نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ" ¹⁶⁹ "Vakıftan sonra başlangıç" açıklamasında bulunmaktadır. Yani kısaca bu kelimenin ibtidâ (başlangıç) yeri olduğunu ifade etmektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere müellif vakf ve ibtidâ konusunu özel olarak incelediği eserler kaleme aldığından tefsirinde bazı yerlerde detaya girmeden vakf ve ibtidâ konusuna temas etmektedir. Secâvendî, vakf ve ibtidâ konusunu detaylı olarak ele aldığı 'İlelü'l-vukûf adlı eserinde âyetteki "لَعِبْرَةً" kelimesinde vakf-ı mutlak olduğunu,¹⁷⁰ şayet bu kelimeye durulmayıp sonrasına

¹⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Yezîd b. Tayfûr es-Secâvendî, *Kitâbu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, thk. Muhsin Haşim, Derviş (Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2001); Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Yezîd b. Tayfûr es-Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-"İdî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2006).

¹⁶⁷ Konuyla ilgili örnek bir çalışma için bk. Enes Yarız, "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 161-172.

¹⁶⁸ "Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki ..." en-Nahl 16/66.

¹⁶⁹ Secâvendî, 'Aynü'l-me'ânî, 1555.

¹⁷⁰ Secâvendî'nin konu hakkındaki açıklamaları için bk. Secâvendî, *İlelü'l-vukûf*, 1/116-127.

birleştirilirse âyetin devamındaki “نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ” cümlesinin, “لَعِبْرَةً” kelimesinin sıfatı olacağını belirtmektedir.¹⁷¹

Konu ile ilgili diğer bir örnek “مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ”¹⁷² âyetinde “مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ” cümlesi hakkındaki ifadelerdir. O, önce bu cümlede vakf olduğunun söylendiğini, sonra da bu cümlemin başlangıç olduğunun söylendiğini aktarmaktadır.¹⁷³ Tefsirinde başka açıklama yapmayan Secâvendî, ‘Îlelü’l-vukûf’ ta konuyu detaylandırmaktadır. Müellif, bir önceki âyetin sonunda ve “مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ” ifadesinde vakf-ı câiz¹⁷⁴ olduğunu ancak bunun bedel yoluyla olacağını (iki yerden birinde durmakla olabileceğini) belirterek cümleler arasındaki anlam ilişkisine dikkat çekmekte ve sonrasında burada “مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ” ifadesinden sonra vaslın (vakf yapmaksızın sonrasına birleştirmenin) tercih edildiğini kaydetmektedir.¹⁷⁵ Bu örnekler, onun tefsirinde vakf-ibtidâ konusundaki izahlarının çok sınırlı olduğunu, detaylı açıklamalarının konuya dair müstakil eserlerinde bulunduğunu göstermektedir. Müfessir, “لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ”¹⁷⁶ âyetinde de vakf durumuna değinmekte ve burada, “وَالْوَقْفُ عَلَى (رَبِّهِ)” ifadesini kullanmak suretiyle kelime üzerinde vakf yapmak gerektiğine işaret etmektedir.¹⁷⁷ Diğer eserinde ise buradaki vakf çeşidinin vakf-ı mutlak olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁸ Son örnek¹⁷⁹ “قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا”¹⁸⁰ âyeti ve müellifin buradaki açıklamaları olacaktır. Secâvendî, “شَهِدْنَا” cümlesinden sonra “بَعْدَ” ifadesini kullanarak bu cümlemin vakf yapıldıktan sonra başlangıç cümlesi olduğuna ve bu takdirde ortaya çıkacak manaya temas etmektedir.¹⁸¹ ‘Îlelü’l-

¹⁷¹ Secâvendî, ‘Îlelü’l-vukûf, 2/641.

¹⁷² “Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap’ta) şunu yazdık.” el-Mâide 5/32.

¹⁷³ Secâvendî, ‘Aynü’l-me’ânî, 305-306.

¹⁷⁴ Müellifin bu vakf türü hakkındaki açıklamaları için bk. Secâvendî, ‘Îlelü’l-vukûf, 1/128-130.

¹⁷⁵ Secâvendî, ‘Îlelü’l-vukûf, 2/451.

¹⁷⁶ “Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı” Yûsuf 12/24.

¹⁷⁷ Secâvendî, ‘Aynü’l-me’ânî, 1264.

¹⁷⁸ Secâvendî, ‘Îlelü’l-vukûf, 2/597.

¹⁷⁹ Konu hakkındaki diğer örneklerin bir kısmı için bk. Secâvendî, ‘Aynü’l-me’ânî, 286, 289, 300, 397, 620, 636, 707, 779, 783, 812, 891, 1374, 1558.

¹⁸⁰ “Evet, şahit oldu (ki Rabbimizsin) demişlerdi.” el-A’râf 7/172.

¹⁸¹ Secâvendî, ‘Aynü’l-me’ânî, 765.

vukûf'ta ise “بَلَى” lafzında vakfın câiz olduğunu ve “شَهْدًا” üzerinde vakf yapılırsa takdirinin ne olacağını açıklamaktadır.¹⁸² Bu başlıkta verilen örnekler, Secâvendî'nin vakf ve ibtidâ konusunu detaylı olarak değerlendirdiği müstakil eserleri olmasına rağmen tefsirinde de gerekli gördüğü yerlerde vakf ve ibtidâ durumunu belirtmeyi tercih ettiğini ancak burada verdiği bilgileri kısa tutmaya özen gösterdiğini açığa çıkarmaktadır.

Sonuç

Kıraat ve vakf-ibtidâ konularındaki çalışmalarıyla tanınan Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin 'Aynü'l-me'ânî isimli tefsirinin kıraat farklılıkları açısından değerlendirildiği bu çalışmada, müfessirin sahih ve şâz kıraatleri bir arada değerlendirerek bütüncül bir yaklaşım benimsediği anlaşılmıştır. O, kıraat farklılıklarının sıhhatine yönelik bir açıklama yapmamış, naklettiği kıraatler için herhangi bir kaynak ismi zikretmemiş ve kıraat farklılıklarını büyük oranda okuyan kişilerin isimlerine nispet ederek vermeyi tercih etmiştir. Kıraatleri nakilde farklı ifadeler tercih eden müfessir, bazen mâlum bazen meçhûl kalıplarla kıraat ihtilaflarına temas ederken bazen de hiçbir ifade kullanmaksızın doğrudan kıraatleri nakletmiştir. Sadece kıraat imamları ve râvilerinin okuyuşlarını değil, sahâbe, tâbiîn ve sonraki nesillerden tanınmış birçok ismin kıraatlerini de aktarmıştır. Tefsirin bazı yerlerinde ise kıraat imamlarının isimleri yerine yaşadıkları şehirlerin isimlerine nispetle kıraat farklılıklarına değinmiştir. Eserde müfessirin kıraatlere başvurma gerekçelerinin çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Nitekim kimi zaman yalnızca kıraat farklılıklarını zikretmekle yetinmiş, kimi zaman ise bu farklılıkların anlama etkilerini açıklamıştır. Ayrıca hüküm ifade eden kıraat farklılıklarını da ele alarak, bu bağlamda bazı âlimlerin görüşlerine de yer vermiş ve kıraat ihtilaflarının fikhî hükümlere yansımalarını ortaya koymuştur.

Birden fazla ilimde yetkinlik gösteren müfessir, tefsirin genelinde âyetlerin Arap dili ve i'râb açısından değerlendirmesini yapma yönünde bir tavır sergilemiştir. Bu durum, kıraat farklılıklarına da yansımış, kıraatlerin cümle içerisindeki mübtedâ-haber, sıfat, bedel, hâl, izafet ve atıf olma durumlarına açıklık getirmiştir. Zaman zaman lehçe farklılıklarını barındıran okuyuşlara da atıfta bulunan Secâvendî, anlam üzerinde etkisi sınırlı olan kelimelerin müfred-cemî kalıplarındaki okunuşlarını, idgamlı-idgamsız okunduğunu gösteren örneklerini ve telaffuz farklılıkları olarak değerlendirilebilecek başka kıraat ihtilaflarını da aktarmıştır. Müfessir, kimi zaman da kıraat farklılıklarıyla istişhâta bulunmuştur. Bazen bir kıraati naklettiği kıraate delil olarak zikretmiş, bazen de yaptığı açıklamalara kıraat farklılıklarından delil getirmiştir. Mushafra koyduğu vakf işaretleriyle şöhet bulan Secâvendî, kıraat yönüyle

¹⁸² Secâvendî, 'Îlelü'l-vukûf, 2/522-523.

ele alınan '*Aynü'l-me'ânî* adlı tefsirinde, birçok müfessirden farklı olarak bazı âyetlerde vakf ve ibtidâ meselelerini de değerlendirmiştir. O, mezkûr konuda müstakil eserler kaleme aldığından olsa gerek tefsirinde detaya girmeden bazı kelimeler üzerinde vakf olduğunu, bazı kelimelerin ise ibtidâ/kıraate başlangıç yeri olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Sonuç olarak '*Aynü'l-me'ânî* isimli tefsirin, sahîh ve şâz çok sayıda kıraat farklılığını barındırması yönüyle kıraat ilmi açısından önemli bir eser olduğu ve müfessirin farklı açılardan kıraat farklılıklarını değerlendirdiği görülmüştür. İsmi geçen tefsirin özellikle çeşitli vesilelerle aktarılan şiirler ve dilsel tahliller gibi yönlerden de zengin bir kaynak olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, '*Aynü'l-me'ânî*'nin kıraat ilmi, tefsir metodolojisi ve Arapça dil özellikleri açısından kapsamlı bir şekilde incelenmesi, klasik tefsir literatürüne ve kıraat çalışmalarına önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça | References

- Ahatlı, Erdinç. "Temrîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aklan, Kenan. *Kıraat Farklılıklarının Vakf ve İbtidaya Etkisi Secavendî ve Üşmûnî Örneği*. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Altıkulaç, Tayyar. "Secâvendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. thk. Ali Abdi'l-Bârî Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Balcı, Yahya. "İbnü'l-Cezerî'nin Kitâbü't-tezkâr fî kırâati Ebân b. Yezîd el-Attâr Adlı Eserinin Edisyon Kritiği". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 11 (2023), 73-118.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand, 2014.
- Bulut, Hasan. "Secâvendî'ye Göre Kur'an'daki Vakf-ı Lâzım Remizlerinde Vasf Yapmanın Anlama Etkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (2023), 120-135. <https://doi.org/10.18505/cuid.1250338>
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Coşkun, Muhammed. "Mushaf Basımına Yansıyan Uygulama Farklılıkları Çerçevesinde Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Değerlendirilmesi (Vakf-ı Lâ (لا) Örneği)". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi*. 717-778. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Coşkun, Muhammed. *Mushaf Basımına Yansıyan Yönüyle Secâvendî'nin Vakf Sisteminin Yeniden Okunması Eleştiriler - Teklifler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teysîr fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 2. Basım, 1404.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed. *İthâfu fudalâ-i'l-beşer fi'l-kırâati'l-erbeate 'aşer*. thk. Enis Mehera. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1427.
- Düzcan, Muhammed Şükrü. *Secâvendî ile Hebtî'nin Vakf İhtilafları (Vakf-ı Lâzım, Vakf-ı Lâ Yecûz ve Kıf Durakları Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîl fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ersöz, Muhammed. "Vakf-ı Murâkabe ve Kur'an'ı Anlamaya Etkileri (Secâvendî'nin İlelû'l-Vukûf Adlı Eserindeki Açıklamalar Özelinde)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 159-186.

- Hatîb, Abdüllatîf. *Mu'cemu'l-kırâât*. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru Sa'deddîn, 2000.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îdâh anhâ*. thk. Ali en-Necdî en-Nâsıf vd. 2 Cilt. Kâhire: Vizâratü'l-Evkâf, 1410.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. thk. Abdullah Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1416.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *el-Mebsût fî'l-kırââtî'l-aşr*. thk. Seb'î Hamza Hâkimî. Dimaşk: Mecme'u Lügatü'l-Arabiyye, 1981.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî. *Kitâbü's-seb'a fî'l-kıraat*. thk. Şevki Dayf. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1400.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırââtî'l 'aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâtî'l-kurrâ*. çev. G. Bergstraesser. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü İbn Teymiyye, 1351.
- Kara, Mehmet. *Mushaflarda Alametler (Türkiye Örneği)*. Ankara: İlahiyât, 2023.
- Kara, Mehmet. "Vakf Alameti Tercihi Üzerinden Secâvendî'nin İşaret Ettiği Fıkhî ve Kelâmî Mülâhazalar: en-Nisâ 4/101 ve el-Kasas 28/68 Âyetleri Örneğinde İzahlar". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 20 (2025), 253-272.
- Kara, Mehmet. "Vakf-ı Lâzım ile İlgili Tespit ve Tahliller". *Kilitbahir* 18 (2021), 5-35. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.4625759>
- Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Karagöz, Mustafa. "Vakf-ı Câizin Mahiyeti - Secâvendî'nin Eseri ve İlgili Ayetlerin Manası Çerçevesinde-". *Bilimname* 2018/35 (2018), 319-360. <https://doi.org/10.28949/bilimname.393727>
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- Kattân, Mennâ Halîl. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1436.
- Kayhan, Veli. "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'câm ve Sonrası". *Bilimname* 12/1 (2007), 101-136.
- Kıftî, Cemâlüddîn Ebü'l-Hasen Alî b. Yûsuf el-. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Koyuncu, Recep. *Teoriden Pratiğe Vakf ve İbtidâ -Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılması*

- Bağlamında-. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2022.
- Köten, Akif. "Ebân b. Yezîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/67-68. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2006.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kurân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Kurtuluş, Yusuf Ziya. *Ahkâm Tefsirlerinde Kıraat Farklılıkları (Cessâs-Kurtubî Mukayesesi)*. ed. Abdurrahman Kasapoğlu. Ankara: İlâhiyât, 2003.
- Kurtuluş, Yusuf Ziya. "Türkistan-Horasan Bölgesinin Kıraat İlmi Açısından Önemi". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2025), 151-187. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1661852>
- Nas, Şahin. *İbn Tayfur es-Secâvendî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ouedraogo, Souleymane. *Vakf-ı Lâzım ve Vakf-ı Kabîhleri Bilmenin Kuran Tefsirine Etkisi - İmam Secâvendî'nin el-Vakf ve'l-İbtidâ' Adlı Kitabı Örneği -*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öz, Mustafa. "Râfizîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-. *Mefâtîhu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1420.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâvût. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1420.
- Saylan, Nesrişah. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi". *Diyanet İlmi Dergi* 55 (2019), 863-891.
- Secâvendî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Yezîd b. Tayfûr es-. *'Aynü'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'î'l-mesânî*. thk. Abdullâh b. Hüseyin b. Abdillâh eş-Şehrî. Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûdî'l-İslâmiyye, 1428.
- Secâvendî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Yezîd b. Tayfûr es-. *'İlelî'l-vukûf*. thk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el'Îdî. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2006.
- Secâvendî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Yezîd b. Tayfûr es-. *Kitâbu'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. thk. Muhsin Haşim, Derviş. Ürdün: Dâru'l-Menâhic, 2001.
- Semîn el-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. ed-*Dürri'l-masûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1986.
- Sütşurup, İhsan. "Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân Tefsirinde Kıraatlere Atf Yöntemi". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 16 (2023), 187-209.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1396.

- Süüyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1974.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1410.
- Şevkânî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414.
- Uzun, Yakup. "Secâvendî'nin İlelû'l-Vukûf İsimli Eserinin Türkiye'de Basılan Mushaflara Yansımayan Vakf Remizleri". *Bilimname* 53 (2025), 543-602. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1478246>
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Yarız, Enes. "Âyetlerin Sonunda Vakf Meselesi". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 161-172.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ehl-i sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/525-530. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücihi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Ziriklî, Hayrüddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ts.